
РОЗДІЛ ІХ. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.132.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.40>

ОСВІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Грига М.А.,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник наукової
лабораторії з проблем протидії злочинності
Навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4561-712X>

Грига М.А. Освідування у кримінальному провадженні: основні проблеми та шляхи їх розв'язання.

У статті, на основі аналізу чинного кримінального процесуального законодавства, наукових джерел, а також практики проведення освідування у кримінальних провадженнях, виокремлено основні проблемні аспекти даної слідчої дії та запропоновані шляхи їх можливого розв'язання. Акцентовано на тому, що правове регулювання освідування в межах ст. 241 КПК України в окремих положеннях потребує удосконалення через недостатньо чітке та однозначне формулювання деяких позицій, що викликає певні ускладнення в їх реалізації на практиці. Звернено увагу на звужене формулювання мети освідування у ч. 1 ст. 241 КПК України, яке може призводити до визнання доказів, отриманих в результаті проведення даної слідчої дії недопустимими, оскільки крім зафіксованого у нормі в якості мети виявлення слідів, слідчі на практиці здійснюють їх фіксацію та вилучення. Недоліком визнано виключне повноваження прокурора щодо прийняття рішення про проведення освідування, оскільки даний процесуальний механізм з точки зору практичної реалізації викликає суттєву втрату часу, а освідування часто потребує термінового і невідкладного проведення. Досліджено проблемні аспекти освідування, пов'язані із проведенням даної слідчої дії із застосуванням примусу щодо освідуваної особи, механізм реалізації якого в окремих частинах не забезпечує дотримання процесуальних гарантій прав особи. В частині вивчення пропозиції деяких науковців щодо можливості встановлення під час освідування наявності у особи стану алкогольного сп'яніння, визначено, що встановлен-

ня станів організму людини (зокрема сп'яніння, наркотичного збудження тощо), потребує використання спеціальних знань і має вирішуватися проведенням судово-медичної експертизи, а не під час освідування. Акцентовано на проблемах процесуального оформлення освідування, проведеного іншими суб'єктами (експертом, лікарем), у випадках, коли слідчий не може бути присутнім під час проведення слідчої дії. На основі висловлених вченими пропозицій, узагальнені шляхи вирішення вищезазначених проблем.

Ключові слова: освідування, слідчі (розшукові) дії, досудове розслідування, кримінальне провадження.

Hryha M. Examination in criminal proceedings: main problems and ways of their solution.

The article, based on the analysis of current criminal procedural legislation, scientific sources, as well as the practice of conducting investigations in criminal proceedings, singles out the main problematic aspects of this investigative action and suggests ways of their possible solution. Emphasis is placed on the fact that the legal regulation of education within the limits of Art. 241 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in certain provisions needs improvement due to insufficiently clear and unambiguous wording of some positions, which causes certain complications in their implementation in practice. Attention was drawn to the narrowed formulation of the purpose of study in Part 1 of Art. 241 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which may lead to the recognition of the evidence obtained as a result of this investigative action as inadmissible, because in addition to the goal of finding traces fixed

in the norm, investigators in practice carry out their fixation and extraction. The prosecutor's exclusive authority to make a decision on conducting an investigation is recognized as a drawback, since this procedural mechanism from the point of view of practical implementation causes a significant loss of time, and in practice, an investigation often requires an urgent and urgent implementation. The problematic aspects of investigation related to conduct of this investigative action with the use of coercion against person under investigation, the implementation mechanism of which in some parts does not ensure compliance with procedural guarantees of individual rights, have been studied. In part of study of the proposal of some scientists regarding the possibility of establishing during the examination the presence of a person in a state of alcohol intoxication, it was determined that the establishment of the state of a person's body (in particular, intoxication, narcotic excitement, etc.) requires the use of special knowledge and should be decided by conducting a forensic examination examination, and not during examination. Emphasis is placed on the problems of the procedural design of the examination conducted by other subjects (expert, doctor), in cases when investigator cannot be present during the investigation. Based on the proposals made by scientists, ways of solving the above-mentioned problems are summarized.

Key words: examination, investigative (search) actions, pre-trial investigation, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Освідування, як слідча (розшукова) дія, є одним з незамінних та ефективних засобів формування доказової бази значного кола кримінальних проваджень. Правове регулювання проведення даної слідчої дії з часом зазнавало змін, спрямованих на підвищення її результативності та забезпечення дотримання процесуальних гарантій прав людини під час його практичної реалізації. Водночас, виклад певних положень відповідної правової норми і надалі залишається недосконалим, що призводить до виникнення цілої низки ускладнень у їх втіленні на практиці, а відтак – потребує наукового аналізу та вироблення пропозицій щодо подальшого удосконалення даної законодавчої конструкції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Правові питання та проблемні аспекти практичної реалізації освідування були і надалі залишаються предметом численних досліджень науковців. Ними, зокрема переймалися В. Д. Берназ, В. І. Галаган, Г. І. Грамович, Е. Ф. Іскендеров, В. А. Колесник, І. В. Кубарев, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, Д. О. Савицький, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, В. В. Топчій, Л. Д. Удалова, С. В. Харченко, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Чор-

ноус, С. А. Шейфер, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, М. Є. Шумило та ін.

Однак, і дотепер у працях науковців інститут освідування у кримінальному провадженні не досліджено повною мірою, залишилась невирішеною ціла низка проблемних питань, які виникають під час даної слідчої (розшукової) дії, особливо у випадку примусового її проведення.

Метою статті є виявлення найбільш проблемних аспектів практичної реалізації освідування, що впливають із недоліків правового регулювання даної слідчої дії, а також узагальнення пропозицій для вироблення найефективніших шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. У широкому розумінні освідування, як окрема та самостійна слідча (розшукова) дія – це різновид слідчого огляду, об'єктом якого виступає тіло живої людини. На законодавчому рівні огляд особи (освідування) визначається як слідча (розшукова) дія, яка проводиться слідчим, або прокурором щодо підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу [1].

Процесуальний порядок, умови та правила отримання доказів у кримінальному провадженні шляхом проведення освідування закріплено у ст. 241 КПК України.

Варто констатувати, що конструкція даної процесуальної норми викликає чимало зауважень як з боку науковців, так і практиків. Так, В. Топчій та Н. Карпенко зазначають, що у КПК України 1960 року було передбачено два види освідування: слідче та судово-медичне, що відрізнялись завданнями, суб'єктами, які їх проводили, та документами, що склались за результатами процесуальної дії. На думку вчених, в чинному КПК України немає чіткого розмежування таких видів. Крім того, не лише не усунуто всіх прогалин провадження освідування, що мали місце в попередній редакції КПК, а значно ускладнено процедуру його проведення [2, с. 159].

Підтверджують цю думку також Є. Д. Лук'янчиков та В. Є. Лук'янчикова, зауважуючи, що попри те, що прийняттям нового КПК України низка пропозицій щодо удосконалення правового регулювання цієї слідчої (розшукової) дії знайшла своє закріплення, окремі положення цієї правової норми викладено недостатньо чітко та однозначно, що викликає певні ускладнення в їх реалізації на практиці, потребує наукового тлумачення та обґрунтування пропозицій щодо подальшого удосконалення цієї правової норми [3, с. 122].

На серйозних недоліках у положеннях ст. 241 КПК України, зокрема в частині забезпечення гарантій прав особи, наголошують також О. П. Кучинська і О. В. Щиголь, акцентуючи на необ-

хідності пошуку шляхів їх якнайшвидшого вирішення [4].

Отже зупинимось на найбільш суттєвих проблемних аспектах освідування, які, на наше переконання, чинять значний негативний вплив на ефективність практичної реалізації даної слідчої дії, як вкрай важливого, а подекуди й незамінного джерела криміналістично значущої інформації у значній кількості кримінальних проваджень.

Передусім, варто звернути увагу на звужене формулювання мети освідування у ч. 1 ст. 241 КПК України, яке може призводити до визнання доказів, отриманих в результаті проведення даної слідчої дії недопустимими. Так, вітчизняний законодавець, формулюючи мету зазначеної слідчої (розшукової) дії, визначив, що освідування здійснюється лише для виявлення слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет. З такою позицією цілком погодитися неможливо, оскільки як показують результати аналізу матеріалів судово-слідчої практики, освідування як засіб отримання доказів стороною обвинувачення у кримінальному провадженні, супроводжується не лише виявленням відповідних фактичних даних і їх джерел, а також в окремих випадках і їх вилученням. Під час проведення освідування слідчий, співробітник оперативного підрозділу виявляє лише особливі прикмети на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого, водночас якщо об'єктом освідування є певні сліди кримінального правопорушення (пил, ґрунт, паливно-мастильні матеріали, фарба, кров, волосся тощо), то вони після їх виявлення підлягають обов'язковому вилученню. В подальшому вилучені стороною обвинувачення сліди кримінального правопорушення, що були зафіксовані у протоколі освідування, стають предметом відповідного експертного дослідження [5, с. 46].

Незважаючи на зазначене, на практиці уповноважені суб'єкти сторони обвинувачення крім виявлення відповідних слідів, часто, і цілком очевидно, вилучають їх та фіксують у протоколах освідування. Водночас, такі протоколи не можуть бути визнаними допустимими доказами у кримінальному провадженні, оскільки нормативні повноваження щодо такого вилучення та фіксації не передбачені ч. 1 ст. 241 КПК України.

Намагаючись вийти з такої ситуації слідчі намагаються маскувати проведення освідування, охоплюючи реалізацію його цілей оглядом місця події. Втім, це не вирішує проблеми, оскільки отримані в такий спосіб докази все одно визнаються судами недопустимими, більше того, також зводять нанівець результати проведення ще огляду місця події. Наприклад, у постанові від 12.06.2019, справа № 404/5659/15-к, Верховний Суд зазначив: «Є правильним висновок суду першої інстанції про те, що не можуть бути доказами винуватості ОСОБИ_1 та ОСОБИ_2 у

вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК, протоколи огляду місця події, у ході яких вилучено гроші та, відповідно, речові докази, оскільки їх отримано з порушенням вимог кримінального процесуального закону. Під час огляду місця події за участю ОСОБИ_2 було проведено такі дії: огляд рук ОСОБИ_2 в променях ультрафіолетової лампи, виявлення та вилучення вмісту з його кишень та сумки. Тобто фактично було порушення вимог статей 237 та 241 КПК, бо проведено не огляд місця події, а огляд та освідування особи» [6].

Наступною суттєвою проблемою, на яку звертають увагу і науковці, і особливо практики, є закріплене у ч. 2 ст. 241 чинного КПК України виключне повноваження прокурора щодо прийняття рішення про проведення освідування. З одного боку, така позиція законодавця спрямована на створення додаткових гарантій захисту особистих прав людини, забезпечення її реальної тілесної недоторканності. У підтвердження даної тези Є. Д. Лук'яничков та В. Є. Лук'янчикова стверджують, що звернення слідчого з клопотанням до прокурора для отримання постанови про проведення освідування обумовлюється суттєвим утрудненням в особисті права людини, у першу чергу, на її тілесну недоторканність та особисту свободу, необхідністю убезпечити від розголошення відомості про інтимні сторони її життя, наявність на тілі ознак хвороби тощо [3, с. 124].

Втім з точки зору практичної реалізації даний процесуальний механізм викликає чимало питань. Річ у тім, що досить часто на практиці освідування потребує термінового і невідкладного проведення, а від його своєчасності у багатьох випадках залежить успіх у розкритті та розслідуванні кримінального правопорушення. Водночас для отримання дозволу на проведення освідування слідчому необхідно ініціювати перед прокурором відповідну постанову, що ускладнює процедуру, особливо в нічний час чи вихідні дні. Такі затримки призводять до втрати ефективності цієї слідчої дії або зводять її результативність нанівець, оскільки деякі сліди чи явища на тілі людини зберігаються нетривалий час (сліди ін'єкції, стан сп'яніння тощо) або можуть змінюватися, зникати (піднігтьовий вміст, наявність сторонніх речовин) чи знищуватись зацікавленими особами, а її проведення без постанови прокурора є підставою для визнання доказу недопустимим [2, с. 160]. Таку думку, відгукуючись на потреби практики, висловлюють чимало процесуалістів [7; 8, с. 79–80; 9].

Для виходу з такої ситуації науковцями пропонується декілька варіантів змін у кримінальне процесуальне законодавство, що передбачають:

1) можливість проведення освідування у невідкладних випадках без постанови прокурора з наступним його повідомленням про одержані ре-

зультати слідчої дії у найближчі терміни (за аналогією з обшуком) [7, с. 17; 9, с. 300];

2) розширення повноважень самостійно приймати рішення про проведення освідування будь-якій службовій особі, яка здійснює досудове розслідування відповідного кримінального правопорушення [5, с. 49];

3) можливість проведення освідування особи до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початку досудового розслідування в кримінальному провадженні (за аналогією з оглядом місця події) [2, с. 161].

Наступним найбільш обговорюваним у наукових колах проблемним питанням, пов'язаним із проведенням освідування, є застосування примусу щодо освідуваної особи. Відповідно до ч. 3 ст. 241 КПК України перед початком освідування особи, яка підлягає освідуванню, пред'являється постанова прокурора. Після цього особі пропонується добровільно пройти освідування, а в разі її відмови освідування проводиться примусово [1].

Дане положення викликає чимало запитань науковців у контексті дотримання процесуальних гарантій прав особи. Так, на думку О. П. Кучинської і О. В. Щигля згадана норма є нічим іншим як юридичною фікцією, оскільки відсутність згоди особи не перешкоджає слідчому, прокурору провести освідування шляхом застосування примусу. Вбачається, що законодавець запровадив правило, яке не має практичного значення – воно жодним чином не може убезпечити особу від здійснення щодо неї освідування або запропонувати слідчому, прокурору інший, альтернативний варіант розвитку подій. Разом із тим, зауважують вчені, ця норма все ж відіграє роль певного «запобіжника», «проміжного етапу», який не дозволяє слідчому, прокурору застосовувати примус відразу (проте цього недостатньо для повноцінного забезпечення прав і свобод освідуваної особи) [4, с. 58].

Крім цього вчені звертають увагу на те, що зі змісту ч. 5 ст. 241 КПК України вбачається, що особа, яка бажає отримати копію протоколу освідування, повинна навмисно відмовитися від його проходження на добровільній основі та очікувати, поки до неї буде застосовано примус. Лише за таких умов після завершення слідчої дії вона матиме право на отримання копії протоколу (звісно, такий перебіг подій є безглуздим та алогічним, проте з юридичного погляду цілком можливим) [4, с. 58].

Вченими-процесуалістами вивчаються шляхи вирішення даної проблеми. Зокрема, В. Топчій та Н. Карпенко пропонують проводити освідування потерпілого, навіть у разі його відмови, під час розслідування певної категорії кримінальних правопорушень, таких як зґвалтування, розбій, заповдіння тілесних ушкоджень тощо, особливо якщо

є підозра на симуляцію або обмову з боку потерпілого, і підтвердити або спростувати твердження про сам факт злочину можливо лише шляхом його освідування й огляду одягу [2, с. 159].

Втім така пропозиція підтримується не всіма науковцями оскільки вони вбачають у ній порушення інших норм Кодексу та вважають такою, що не забезпечує належних правових гарантій потерпілому при проведенні освідування. Цілком логічним у цьому контексті уявляється нагадування про те, що відповідно до чинного законодавства потерпілий не зобов'язаний надавати докази, оскільки це є його правом, а не обов'язком [4, с. 59].

На думку Т. В. Садової, освідування підозрюваного і обвинуваченого може бути проведене примусово за ухвалою суду. Примусове освідування потерпілого, вважає вчена, має проводитися за наявності обґрунтованої підозри щодо неправдивості його свідчень, а свідок може бути освідуваний примусово у разі наявності достатніх підстав вважати, що на його тілі можуть бути знайдені сліди злочину, докази, що мають значення у справі, а також для оцінки правдивості його показань [10, с. 187]. З думкою вченої можна було б погодитись, але виникає цілком логічне питання щодо критеріїв визнання підозри у неправдивості свідчень обґрунтованою.

Аналогічну позицію висловлює Д. О. Савицький, зазначаючи, що можливість застосування примусу щодо підозрюваного не викликає сумніву за наявності відповідних підстав для проведення освідування. Для примусового освідування потерпілого підставою має бути обґрунтоване припущення щодо неправдивості його показань і наявність достатніх даних уважати, що це дозволить виявити фактичні дані на підтвердження або спростування такої версії. Примусове освідування свідка можливе за наявності даних уважати, що на його тілі можуть бути виявлені сліди злочину або інші докази, що мають значення для встановлення його обставин, а також оцінки правдивості його показань [11, с. 25].

Ще одним проблемним аспектом освідування, який є предметом наукових дискусій, є можливість встановлення під час проведення даної слідчої дії наявності чи відсутності у людини стану алкогольного сп'яніння. Так, А. І. Кунтій, розглядаючи особливості проведення освідування підозрюваного у кримінальному провадженні про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, з метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування пропонує зафіксувати одним із завдань освідування встановлення наявності чи відсутності сп'яніння підозрюваного [12, с. 312]. Варто відмітити, що подібне положення міститься у кримінальному процесуальному законодавстві деяких пострадянських держав.

Однак, переважна більшість вчених все ж відмовляються від такої позиції. Так, на думку Є. Д. Лук'янчикова та В. Є. Лук'янчикова, визначення стану організму людини, зокрема сп'яніння, наркотичного збудження, потребує використання спеціальних знань і має вирішуватися проведенням судово-медичної експертизи, а не освідуванням (слідчим або судово-медичним). Адже освідування, як слідча дія, не передбачає й не може передбачати будь-які дослідження над людиною. Не випадково норма про освідування розміщена в тій самій главі КПК України, де й огляд. За пізнавальними прийомами і сутністю огляд і освідування мають багато спільного й розрізняються лише об'єктом пізнавальної діяльності. Для освідування – це тіло живої людини. Звичайно, простим оглядом тіла людини можливо виявити лише зовнішні ознаки, а не внутрішні властивості, стани організму, що потребують спеціального дослідження. Оскільки ні слідчий, ні судовий медик таких досліджень не проводять, а лише документують передбаченими засобами зовнішні ознаки на тілі людини, виявлення, так званих ознак сп'яніння або вживання наркотичних речовин може викликати потребу у призначенні експертизи [3, с. 127].

Неможливість установлення під час освідування стану сп'яніння підтверджують і практикуючі юристи, зазначаючи, що освідування є різновидом огляду, тому не можна зарахувати до його завдань, наприклад, установлення стану наркотичного, алкогольного сп'яніння людини, оскільки для цього необхідні спеціальні знання, а це вже є завданням судової експертизи [6].

На ще одну проблему, пов'язану із порушенням прав особи під час проведення освідування звертають увагу О. П. Кучинська і О. В. Щиголь. Інша актуальна проблема при проведенні освідування стосується ч. 7 ст. 223 КПК України. Так, при проведенні освідування особи слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незацікавлених осіб (понятих). Разом із тим, участь понятих при проведенні освідування є недостатньо регламентованою в чинному КПК України та породжує певні труднощі. Наприклад, невирішеним залишається питання присутності понятих при освідуванні оголеної особи (а тим паче особи іншої статі). Це зумовлено тим, що заборона, встановлена ч. 2 ст. 241 КПК України, стосується лише слідчого, прокурора, а також особи, яка здійснює освідування. Буквальне ж тлумачення кримінального процесуального закону не перешкоджає понятим спостерігати за освідуванням особи, яке супроводжується її оголенням [4, с. 59].

На вилученні з КПК України вищезгаданого припису з ч. 2 ст. 241 наполягають також Є. Д. Лук'янчиков та В. Є. Лук'янчикова. Вчені обґрунтовують свою позицію тим, що дана норма

містить неузгодженості та суперечливості. З одного боку у ній міститься припис про те, що «освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі». Разом з тим, із цього загального положення передбачено виняток – проведення освідування «лікарем і за згодою особи, яка освідується». Постає питання про те, чому законодавець не згадує у цьому випадку судово-медичного експерта, а також як слід розуміти згоду особи, яка освідується. По-перше, зі змісту цієї норми, на думку вчених, слідує висновок про неможливість самостійного освідування особи судово-медичним експертом, що є недостатньо логічним та послідовним. По-друге, чи має поширюватися згода особи тільки на проведення освідування лікарем чи й слідчим? За загальним правилом стаття лікаря не має значення для визнання принизливим факту оголювання освідуваного. Тоді така згода може стосуватися лише слідчого. Проте, незважаючи на таку згоду, слідчий і прокурор не можуть бути присутніми під час освідування особи іншої статі, якщо це пов'язано з її оголенням [3, с. 124, 125].

У контексті досліджуваної проблеми постає також питання про виникнення різних видів освідування, залежно від суб'єкта, який поводить слідчу дію: освідування за участю лікаря, експерта та освідування, проведене лікарем, експертом. При цьому незрозумілим залишається питання про те, яким саме процесуальним документом має оформлюватися проведене освідування лікарем, зважаючи на вимогу закону про необхідність складання протоколу про проведення освідування.

Висновок. Процесуальний механізм реалізації освідування у кримінальному провадженні, зафіксований ст. 241 КПК України, містить низку проблемних аспектів, що викликає певні ускладнення під час його практичного втілення. Основними дискусійними положеннями згаданого механізму можна визначити: звужену мету освідування; виключне повноваження прокурора щодо прийняття рішення про проведення освідування; незабезпечення процесуальних гарантій прав особи під час проведення освідування із застосуванням примусу; недоліки в частині процесуального механізму реалізації освідування, проведеного іншими суб'єктами (лікарем, експертом), а також в окремих випадках – за участю понятих. Узагальнені пропозиції науковців щодо внесення змін та доповнень до ст. 241 КПК України, спрямовані на вирішення вищезгаданих проблем, сприятимуть підвищенню ефективності проведення освідування у досудовому розслідуванні. Очевидно, висвітлені у статті питання не охоплюють повною мірою всіх ускладнень, які впливають з недоліків конструкції ст. 241 КПК України, тож дана тематика і надалі залишається відкритою для подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/go/4651-17.
2. Топчій В., Карпенко Н. Заходи примусу для забезпечення освідування у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 158–165.
3. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчикова В. Є. Учасники освідування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. № 1. С. 121–132.
4. Кучинська О. П., Щиголь О. В. Гарантії прав особи при проведенні освідування: сучасний стан, актуальні проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 54–62.
5. Іскендеров Е. Ф. Кримінальні процесуальні гарантії сторони обвинувачення як суб'єкта доказування під час проведення освідування у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 44–50.
6. Смірнова І. Дотримання прав особи при слідчій дії освідування. *Вища школа адвокатури НААУ*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/dotrymannya-prav-osoby-pry-slidchij-diyi-osviduvannya/>
7. Галаган В. І., Галаган О. І. Реалії і проблеми нового КПК. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 13–19.
8. Клочуряк С. С. Освідування в системі слідчих (розшукових) дій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2013. 199 с.
9. Дуфенюк О. М., Кунтій А. І. Правова регламентація проведення освідування: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 298–306.
10. Садова Т.В. Захист прав людини при освідуванні та отриманні зразків для експертного дослідження. *Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні: матеріали Міжрегіональної наук.-практ. конф., присвяченої проголошенню Загальної декларації прав людини (м. Івано-Франківськ)*. Львів: ПЮІ ЛьвДУВС, 2010. С. 183–188.
11. Савицький Д. О. Захист прав особи при проведенні освідування. *Розкриття злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 8 листоп. 2012 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 24–26.
12. Кунтій А. І. Тактика проведення освідування підозрюваного у кримінальному провадженні про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання. *Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 310–320.